

НІЧНИЦЯ ГОСТРОВУХА — *MYOTIS BLYTHI*

Lesser mouse-eared bat (*Myotis blythi*). — I. Zagorodniuk. — Analysis of biological peculiarities, level of investigations and description of modern state of the species in Ukraine are presented. Species occurs in western and southern parts of country and demonstrates trend to decreasing of its abundance.

Номенклатура

Повна наукова назва виду: *Myotis blythii* (Tomes, 1857). Інші поширені наукові назви: *Myotis oxugnathus* (Monticelli, 1885). Інші поширені українські назви: Нічвид гостровухий.

Ряд Кажани — Vespertilioniformes Zag. (syn. Chiroptera Blumenbach, 1779)

Родина Лиликові — Vespertilionidae Gray, 1821 [триба *Myotini* Tate, 1942]

Рід Нічниця — *Myotis* Kaup, 1829.

Таксономічна характеристика

Один з 60–65 сучасних видів роду *Myotis* (Стрелков 1981), один з 9 видів нічниць у фауні України (Загороднюк 1998a). Відноситься до групи «*myotis*», яку виділяють як окремий підрід (Абеленцев і Попов 1956 тощо) або навіть рід *Myotis* s. str. (див.: Загороднюк 1998). Разом з іншими нічницями утворює відокремлене надродове угруповання — трибу *Myotini* (Павлинов 1987). До цієї групи входить також морфологічно близький вид *Myotis myotis*, поширений по всій Європі та в західних областях України (Стрелков 1972; Циба 1998). Їх морфологічна схожість настільки суттєва, що цю пару видів звичайно розглядають як види-двійники та як єдину облікову групу (Arlettaz et al. 1991; Venda & Nogasek 1995; Покинъчереда 1997; Загороднюк 1998b).

У більшості вітчизняних оглядів цей вид описаний під назвою *Myotis oxugnathus*, і він вважається одним з найтиповіших видів печерних кажанів нашої фауни (Абеленцев і Попов 1956; Кузякін 1965; Корнеєв 1965; Крижанівський та Ємельянов 1985 тощо). Просторово ізольовані популяції Закарпаття та Криму відносять до різних підвидів — європейського *M. o. oxugnathus* та більшого за розмірами тіла середньоазіатського *M. o. omari*, відповідно (Абеленцев і Попов 1956). Таксономічний статус подільсько-бессарабських популяцій при цьому не обговорюється.

Біологічна характеристика

Морфологічно подібна до нічниці великої, від якої відрізняється помітно меншими розмірами тіла та черепа, насамперед, помітно коротшими вухами та відносно коротким передпліччям, нормально розвиненим другим малим премалярмом, що становить не менше 1/2 величини першого (див.: Стрелков 1972; Циба 1998; Загороднюк 1998b). На більшій частині України нічниця гостровуха є печерним видом, що оселяється в різних типах природних (печери, гроти) та штучних (катакомби, штольні, погребі) підземних порожнин і разом з великою нічницею є домінуючою групою в зимових печерних угрупованнях кажанів (Абеленцев і Попов 1956; Дулицький 1974; Покинйчереда 1997). Зимують в основному за межами України — на Балканах та Західному Кавказі (Абеленцев та ін. 1968–1970; Крочко 1993 та ін.). Дані щодо зимівлі виду в Україні суперечні і, ймовірно, лише до 10 % зимуючих *Myotis s. str.* належать до цього виду (Абеленцев і Попов 1956; Варгович 1998). Живляться в польоті різноманітними групами нічних комах (часто великих жуків, метеликів, вовчків: Абеленцев і Попов 1956); на яких полюють на висоті 5–7 м впродовж 10–30 хв. Для розмноження обирають теплі недосяжні іншим ссавцям місця: на Закарпатті, де печери холодні — стіни та склепіння церковних башт і горищ (в основному *штучні* утвори!), в Криму — теплі надморські гроти (Абеленцев і Попов 1956; Бескаравайний 1988). В кожному випадку самиці закономірно утворюють щільні виводкові скупчення (*ibid.*), що, очевидно, визначається їх енергетикою. Розмноження відбувається в кінці травня — на початку серпня і вже в серпні молоді особини не відмінні від дорослих; у приплоді 1 маля (Абеленцев і Попов 1956; Бескаравайний 1988; Циба 1998).

Оцінка стану та чисельності популяцій

В межах української частини ареалу нічниця гостровуха має відносно високу чисельність, що особливо добре показують результати обліків кажанів в печерах та інших типах підземних порожнин. За результатами зимових обліків вид є досить численним у Закарпатті (Крочко 1988; Загороднюк та ін. 1997) та на Кримському півострові (Константинов та ін. 1976; Бескаравайний 1988). Якщо у Криму цей вид — один з фонових у печерних угрупованнях і домінуючий вид нічних, то в Закарпатті вид є звичайним, але не домінуючим видом, при цьому в зв'язку з наявністю тут його двійника *Myotis myotis* їх обліковують звичайно разом (Покинйчереда 1997 та ін.), і точних даних щодо кожного з них окремо немає⁹.

⁹ У Словаччині чисельність *Myotis blythii* в літніх колоніях кажанів приблизно майже на порядок нижча від чисельності *Myotis myotis* (Horacek et al. 1995).

Загальна частка виду в колекціях втричі більша за суміжний *Myotis myotis* і становить 14,9 % (Загороднюк і Ткач 1996). Чисельність виду на Поділлі і в Прикарпатті незначна, і звідси відомі лише поодинокі знахідки (Татаринів 1988; Варгович 1998; Полушина 1998). Варто підкреслити, що всі ці дані базуються на зборах і обліках виду в підземних зимових скупченнях і можуть не відбивати загальний стан популяцій.

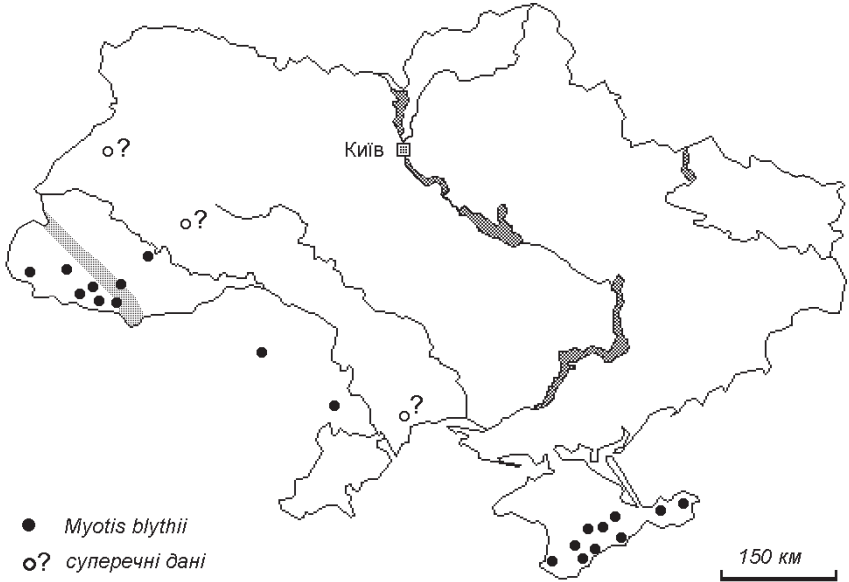

Рис. 2. Географічне поширення нічниць гостровухих (*Myotis blythii*) в Україні (за: Абеленцев і Попов 1956; з уточненнями). Для порівняння див. поширення великих підковиків (рис. 1). Знаками питання (?) відмічено сумнівні знахідки.

Географічне поширення

Ареал нічниці гостровухої охоплює всю південну частину континенту; в Україні, згідно з традиційними поглядами (Абеленцев і Попов 1956; Крижанівський та Ємельянов 1985), поширений на Закарпатті, Одещині та Криму; є вказівки на поширення виду у прилеглих до України південно-східних районах Молдавії (Абеленцев і Попов 1956), а останніми роками — про знахідки виду на Франківщині (Татаринів 1988; Варгович 1998) та в Західному Поділлі (Полушина 1998). Основна частина видового населення розміщена в Закарпатті та у Криму, позаяк знахідки виду в Прикарпатті та на Поділлі є одинич-

ними і в більшості випадків — сумнівними. На заході України утворює мішані поселення з морфологічно близьким *Myotis myotis*, що не дозволяє відрізнити їх в польових умовах і, отже, вести кадастр поселень виду. Знахідки *M. blythii* на Одещині, як і знахідки інших видів кажанів з посиланнями на невідомі публікації О. Браунера (див.: Мигулін 1938; Абеленцев і Попов 1956; Крижанівський та Ємельянов 1985), здаються помилковими. На Кримському півострові нічниця гостровуха — єдиний вид групи «*myotis*» (Константинов та ін. 1976), який завжди відзначався високим рівнем чисельності і рееструвався в більшості місць як у гірському Криму, так і в передгір'ях (Браунер 1911; Мигулін 1938; Дулицький 1974; Бескаравайний 1988; Дулицький і Товпинець 1997). Загалом ареал гостровухої нічниці (рис. 2) подібний до ареалу підковика великого (див. рис. 1), і ця їх подібність повторюється в географічних змінах чисельності та типових біотопів.

Категорія охорони в Україні

Нічницю гостровуху включено у додаток 2 до Бернської конвенції (Конвенція 1998), однак не включено до жодного з випусків Червоної книги України (1980, 1994) та жодного з трьох Європейських червоних списків (RDBEV 1997). Вид у польових умовах слабо відрізняється від нічниці великої (*Myotis myotis*), і тому для ефективної їх охорони необхідно надати єдину охоронну категорію підроду *Myotis s. str.* загалом, визначивши її як низький ризик вимирання (LR-cd) за розділом «залежний від охорони» (conservation dependent: IUCN 1994). За діючою в Україні системою охоронних категорій вид охорони не потребує (Загороднюк та ін. 1997; 1998).

Зміни стану популяцій та фактори вразливості

За змінами частки виду в колекціях вид не перебуває в загрозливому стані: впродовж трьох сурозмірних періодів ХХ ст. ця частка змінювалась як 12,8–18,5–7,9 % від усіх кажанів (Загороднюк і Ткач 1996). В Карадазі чисельність виду скоротилась за останні десятиліття на 3 порядки; якщо 1925 р. у гроті Кажанова щілина нараховували близько 40'000 особин (Флеров 1929), а в 1971–72 рр. — 500–700, то у 1982 — лише 50 (Бескаравайний 1988), і така ситуація спостерігається у більшості контрольованих фахівцями місць Криму. Відмічене помітне підвищення загальної чисельності зимових скупчень *Myotis s. str.* у деяких печерах Закарпаття (порівн.: Чижмарь і Довганіч 1988 та Покин'ячерета і Покин'ячерета 1997) і Буковини (Варгович 1998) може бути пов'язане із зменшенням кількості доступних зимових сідал та змінами міграційного статусу, і у кожному разі відноситься до підроду *Myotis* загалом. Одним із найзагрозливіших факторів є фактор турбування та деградація печерних угруповань через освоєння печер людьми.

Утримання і розведення у неволі

Види групи великих нічниць — колоніальні тварини, утримання яких у умовах, подібних до природних, майже не можливе. Тварини дуже вибагливі до високої вологості повітря (часто вкриті краплями водяного конденсату), обирають для сідал найвищі фрагменти склепінь, висять звичайно групами, що важко забезпечити у штучних умовах. Досвід роботи з нічницями в штучних умовах в нашій країні відсутній; спроби утримання тварин в неволі невідомі.

Заходи охорони і рекомендації щодо збереження

Одним з найдієвіших заходів охорони нічниць гостровухої, як і всієї групи великих нічниць (підроду *Myotis*) є заповідання місць їх зимівлі — печер, гrotів, штолень тощо. Досвід заповідання зимовищ шляхом вилучення їх з використання людиною, що накопичений в Карпатському біосферному заповіднику, свідчить про можливість збільшення розміру зимових скупчень нічниць у десятки разів (Загороднюк та ін. 1997). Важливою умовою збереження цього виду є регламентація усіх форм використання печер і гrotів туристичними організаціями та спелеоклубами і встановлення «кажанобезпечних»¹⁰ вхідних ґрат, що наразі порушується у більшості випадків.

Прогалини у знаннях про вид в Україні

Необхідним є моніторинг видового населення, який гальмують два фактори: (1) відсутність системи моніторингу печерних угруповань кажанив взагалі і, відповідно, брак даних щодо сучасного поширення виду (зокрема, на Поділлі) та (2) відсутність надійної системи польових однак виду, який дотепер облікують разом з морфологічно близьким видом *Myotis myotis* (нічниця велика). Окрім цього, необхідним є аналіз історичних змін чисельності виду, принаймні, у зимівельних скупченнях в межах української частини ареалу.

Цитована література

- Абеленцев В. І., Попов Б. М. Ряд рукокрилі, або кажани — Chiroptera / Фауна України. Ссавці. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1, вип. 1. — С. 229–446.
- Абеленцев В. І., Колошев І. І., Крочко Ю. І., Татаринів К. А. Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. Сообщ. 1 // Вестн. зоологии. — 1968, № 6. — С. 59–64. Сообщ. 2 // Вестн. зоологии. — 1969. — № 2. — С. 20–24. Сообщ. 3 // Вестн. зоологии. — 1970. — № 1. — С. 61–65.

¹⁰ Мова йде про ґрати з льотком або комірками, достатніми для вільного прольоту кажана (принаймні, розміром 30–40 x 10–15 см, горизонтальні).

- Бескаравайный М. М.* Современное состояние фауны рукокрылых Карадага (Крым) // Рукокрылые (морфология, экология, эколокация, паразиты, охрана). — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 113–116.
- Браунер А.* Летучие мыши Крыма // Зап. Крымск. о-ва естествоисп. и любит. природы. — 1911. — № 1. — С. 1–13.
- Варгович Р.* Зимівля кажанів в гіпсових печерах Буковини і Поділля // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 117–123. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Дулицкий А. И.* Численность и проблемы охраны рукокрылых в Крыму // Мат-лы 1-го всесоюз. совещ. по рукокрылым (Chiroptera). — Ленинград: ЗИН АН СССР, 1974. — С. 63–67.
- Дулицкий А. И., Стенько Р. П., Карпенко О. В.* Об охране летучих мышей в Крыму // Вестн. зоологии. — 1986. — Том 20, № 1. — С. 54–55.
- Дулицкий А. И., Товпинец Н. Н.* Аннотированный список млекопитающих Крыма // Памяти профессора Александра Александровича Браунера (1857–1941). — Одесса: Музейный фонд им. А. А. Браунера; Астропринт, 1997. — С. 92–100.
- Загороднюк І.* Систематичний огляд кажанів Східної Європи // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998а. — С. 32–48. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І.* Полівиди кажанів Східної Європи та їх діагностика // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998b. — С. 56–65. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І., Покинъчереда В., Киселюк О., Довганич Я.* Теріофауна Карпатського біосферного заповідника. — Київ: Ін-т зоол. НАНУ, 1997. — 60 с. — (Додаток 5 до «Вестн. зоології»).
- Загороднюк І., Жила С., Покинъчереда В.* Теріологічна школа-семинар «Ссавці у Червоній книзі» // Вестник зоологии. — 1998. — Том 32, № 5-6. — С. 149–150.
- Загороднюк І. В., Ткач В. В.* Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (Chiroptera) на території України // Доповіді НАН України. — 1996. — N 5. — С. 136–142.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік).* — Київ: Мінекобезпеки України, 1998. — 76 с.
- Константинов А. И., Вишков Ф. Н., Дулицкий А. И.* Современное состояние фауны рукокрылых Крыма // Зоол. журн. — 1976. — Том 55, вып. 6. — С. 885–893.
- Корнєєв О. П.* Визначник звірів УРСР. Видання друге. — Київ: Рад. школа, 1965. — 236 с.
- Крочко Ю. И.* Рукокрылые Карпатского заповедника и актуальные проблемы их сохранения // Пробл. изучения и охр. заповедн. экосистем (Тез. докл. научн.-практ. конф., посвящ. 20-летию Карпатского зап-ка). — Рахов, 1988. — С. 110–112.
- Крочко Ю. И.* Экологические аспекты зимней спячки рукокрылых Украинских Карпат // Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона (Мат-ли міжнар. конф.). — Ужгород, 1993. — С. 81–83.
- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г.* Класс млекопитающие // В. А. Топачевский (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 197–234.
- Кузякин А. П.* Огряд рукокрылые. Ordo Chiroptera // Бобринский Н. А., Кузнецов Б. А., Кузякин А. П. Определитель млекопитающих СССР. — Москва: Просвещение, 1965. — С. 79–116.
- Мигулін О. О.* Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. — 426 с.
- Павлинов И. Я., Россолимо О. Л.* Систематика млекопитающих СССР. — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 285 с. — (Сб. Тр. Зоол. музея МГУ; Том 25).
- Покинъчереда В. Ф.* Польовий визначник кажанів України. — Рахів: Вид-во Карп. біосф. зап-ка, 1997. — 24 с.
- Покинъчереда В. Ф.* Зимове населення кажанів підземних порожнин на території Карпатського біосферного заповідника // Міжнар. аспекти вивч. та охор. біорізноманіття Карпат: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. — Рахів, 1997а. — С. 148–153.

- Покинъчереда В., Довганич Я.* Кільцювання рукокрилих в Карпатському заповіднику // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 96–99. (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Покинъчереда В. Ф., Покинъчереда В. В.* Видовий склад та чисельність рукокрилих на зимівлі в окремих підземних порожнинах Карпатського біосферного заповідника // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат: Мат-ли міжнародної наук.-практ. конф., присвяч. 550-річчю м. Рахова, 25–27 вересня 1997 р. — Рахів, 1997. — С. 154–157.
- Полушина Н.* Состояния популяций рукокрылых Западного Подолья // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 106–116. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Стрелков П. П.* Остроухие ночницы; распространение, географическая изменчивость, отличия от больших ночниц // Acta Theriol. — 1972. — Vol. 17, Fasc. 28. — P. 355–379.
- Стрелков П. П.* Отряд Chiroptera Blumenbach, 1779 — рукокрылые // Каталог млекопитающих СССР (плиоцен–современность) / Под ред. И. М. Громова, Г. И. Барановой. — Ленинград: Наука, 1981. — С. 31–53.
- Татаринов К. А.* Новое местообитание рукокрылых в верховьях Прута // Рукокрылые (морфология, экология, эколокация, паразиты, охрана). — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 96–99.
- Флеров К. К.* О фауне млекопитающих Карадага (Крым) // Ежегодн. Зоол. муз. АН СССР. — Ленинград, 1929. — Том 30, вып. 3. — С. 371–404.
- Цыба А.* Диагностика видов-двойников больших ночниц // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 66–74. — (Праці Теріологічної школи, випуск 1).
- Червона книга* Української РСР / Під ред. К. М. Ситника. — Київ: Наук. думка, 1980. — 504 с.
- Червона книга* України. Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака. — Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. — 464 с.
- Чижемарь Ю. Ю., Довганич Я. Е.* Карстовые объекты Карпатского заповедника // Пробл. изучения и охраны заповедн. экосистем (Тез. докл. научн.-практ. конф., посвящ. 20-летию Карпатского зап.-ка). — Рахов, 1988. — С. 137–139.
- Arletaz R., Ruedi M., Hausser J.* Field morphological identifications of *Myotis myotis* and *Myotis blythi* (Chiroptera, Vespertilionidae): a multivariate approach // *Myotis*. — 1991. — Vol. 29. — P. 7–16.
- Benda P., Horacek I.* Biometrics of *Myotis myotis* and *Myotis blythi* // *Myotis*. — 1995. — Vol. 32–33. — P. 45–55.
- Horacek I., Hanak V., Zima J., Cerveny J.* K netopyri faune Slovenska. 1. Letni nalezy 1979–1992 // *Netopiere*. — Bystrica: Skup. Ochr. Nietoperov, 1995. — Vol. 1. — P. 39–54.
- IUCN Red List Categories prepared by IUCN species survival commission.* — Gland: The World Conservation Union, 1994. — 21 p.
- [*RDBE*] *Red data book of European vertebrates.* — Strasbourg, 1997. — 154 p. — (Final draft for review: November 28, 1997).

I. Загороднюк